

Sakrálne objekty v životnom prostredí

J. Hlinický, B. Polomová: Sacral Objects in the Environment. Život. Prostr., Vol. 32, No. 2, 88–93, 1998.

The building activity of man and its artifacts are one of the basic components of the environment. In the background of mainly utilitary structures we can observe single buildings that except of using for a concrete purpose are formed as signs. Among all these building structures, and especially in relation to them, we are interested in sacral objects. Special attention is paid to the relation of sacral objects and human settlements, i.e. urbanistic dimension of sacral architecture. In the next part we explain religious symbols and their translation mainly to architecture of temples in different periods of style – from the primeval age up to the present. In this context a conspicuous similarity of modern sacral buildings of different confessions is interesting.

Stavebná činnosť človeka a jej artefakty tvoria podstatnú zložku nášho životného prostredia. Na pozadí prevažne utilitárnych štruktúr pozorujeme jednotlivé stavby, ktoré okrem služby konkrétnemu úžitkovému účelu sú utvárané ako znamenia.

Spomedzi všetkých týchto stavebných štruktúr, a najmä vo vzťahu k nim, nás zaujímajú objekty sakrálne.

Osobitnú pozornosť venujeme vzťahu sakrálnych objektov a ľudských sídel, teda urbanistickej dimenzii sakrálnej architektúry. Priblížením významu náboženských symbolov a ich pretlmočením do chrámovej architektúry v rôznych slohových obdobiach sa zaoberá druhá časť, nazvaná Symbolická výpoveď sakrálnej architektúry ako duchovného prostredia.

Urbanistická dimenzia sakrálnej architektúry

Vzťah sakrálnych objektov a ľudských sídel je mnohoraký, zaujímavý a inšpirujúci. Ak sa chceme dopátrať podstaty zložitého javu, pýtame sa obvykle na jeho pôvod, počiatkový stav, prvotné formy. Poznanie jeho ďalšieho vývoja umožňuje vyťažiť užitočnú orientáciu, smernice a odporúčania pre aktuálne úlohy. V našej štúdii ide však hlavne o výsledky poznania, prezentáciu vývoja a typov vzťahov sakrálnych objektov a urbanizmu, resp. urbánnych útvarov v základných obrysoch.

Kultúrnoantropologické poznanie

Tam, kde nachádzame ľudské sídla, môžeme s istotou predpokladať i miesta a priestory náboženského kultu. Doteraz sa totiž ani archeologicky ani etnologicky nepodarilo nájsť ľudské etnikum bez nejakej formy náboženstva. Vyjadrujú to tiež prívlastky, charakterizujúce človeka: Homo sapiens, habilis, faber, religiosus, sym-

bolicus. Zvlášť relevantná v našom kontexte je otázka vzťahu sakrálneho a profánneho a ich priestorových prejavov, ďalej otázky rozličných kultových miest a objektov, ich typológia a obsahovo symbolická interpretácia.

V oblasti architektúry a urbanizmu zodpovedajú ľudskému prejavu a aktivitám určité priestory a prostredie. Tu nás zaujímajú architektonicko-urbanistické koncepcie, ich druhy a typy, podstatné a prípadové znaky. Zvlášť nás zaujímajú najpôvodnejšie formy.

Pravek a prírodné svätyne

Prvými miestami náboženského kultu boli miesta a priestory nájdené v krajine, priestore, kde spoločenstvo (rod, kmeň) sídlilo, najprv prechodne (lovci, pastieri, nomádny spôsob života). Medzi ľudskými sídlami a kultovými miestami sa vždy definoval určitý vzťah a tento sa aj v priestore vyjadril. Voľba týchto priestorov

sa zakladala na ich zvláštnom pôsobení, ktoré vyvolávalo v človeku pocit náboženského zážitku, zážitku transcendentu, teda miesta so zvláštnou atmosférou, "duchom," pre ktorý sa v religionistike zaužíval termín *genius loci*, neskôr prevzatý i do architektúry. Mohli to byť zvláštne "terénne útvary," najčastejšie vyvýšeniny, pahorky a hory (Olymp, Sinaj, Říp), ale i rokliny, priepasti a jaskyne. Inokedy určujúcou zložkou bola vegetácia: strom, háj, les, v niektorých prípadoch neprístupný, nepreniknuteľný. Určujúci býval aj vodný prvok: prameň, jazero, rieka, či iný zvláštny vodný útvar. Niektoré rieky dodnes miestne náboženstvá považujú za posvätné (Gangu v Indii). V mnohých prípadoch to bolo zastúpenie všetkých spomínaných zložiek vo zvláštnej konštelácii dávajúcej priestoru jedinečný charakter. Prívlastok "zvláštny" nám zatiaľ nahradí "sakrálny".

Voľba miesta bola súhlasným aktom celého spoločenstva. Prijali ho ako dar, keďže nenieslo žiadne znaky ľudskej aktivity. Tá pristúpila až potom: spočívala v jeho oddelení a vyčlenení z bežného používania, vo vyznačení a ochrane tohto miesta zasväteného náboženskému kultu. Nasledovala i jeho kozmická orientácia – dnes hovoríme vo vzťahu ku svetovým stranám, spôsob prístupu a vyjadrenie vzťahu k sídlu vyznačením trasy, ktorá nadobudla tiež zvláštny charakter. Nasledovala výzdoba a dotvorenie, vybavenie, zariadenie svätyne. Z voľby miesta je evidentné, že estetický aspekt a jeho charakter, ktorý označujeme ako sakrálny, sú v sakrálnnej architektúre podstatné.

Starovek a budované chrámy

So stavaním kultových priestorov sa stretávame už v lone praveku. Najprv tam, kde o voľbe kultového miesta rozhodla zvláštna udalosť alebo zážitok významného predstaviteľa istého spoločenstva (biblická udalosť Jakubovho významného sna a nasledujúce označenie miesta) alebo presídlenie spoločenstva či zmena spôsobu života.

Počiatky stavania chrámov prejavujú viac alebo menej uvedomelé architektonické napodobňovanie pôvodných prírodných priestorov náboženského kultu: napríklad pri zmene obydlija spoločenstva v snahe napodobniť pôvodný kultový priestor. Medzi najstaršie patria umelé jaskyne, ale hlavne megalitické stavby a objekty, ktoré majú viac znakovo-symbolické, než utilitárno-prevádzkové určenie. Znaková a symbolická stránka je v sakrálnnej architektúre prioritná. O stavaní chrámov v plnom význame hovoríme až od vzniku najstarších miest. Z ich lokalizácie i veľkosti v porovnaní s ostatnými časťami mesta môžeme bezpečne usúdiť o postavení náboženstva v spoločnosti, čo nám ostatne umožňujú i dobové písomné pamiatky. Objekty sakrálnnej architektúry, vďaka voľbe materiálov, konštrukcií

a technológií, sú najzachovanejšími architektonickými pamiatkami.

Základné formy týchto chrámov – ako sme už uviedli – sú vlastne architektonickou transkripciou prírodných kultových miest a útvarov: ak sa náboženský kult pastierov konal na výšinách, zmenou miesta sídlenia a usadením sa v rovinatej krajine – v podmienkach formovania miest – obyvatelia si postavili výšinu umelú, s uplatnením geometrie i požiadaviek krásy. Tak vznikli vyvýšené chrámy, zigguraty, pyramídy rozmanitých foriem. Tam, kde prírodným typom svätyne bol les, jeho architektonickým prepisom je stĺpová architektúra. Často sa tieto typy stretávajú a dopĺňajú, ako to vidíme v architektúre starovekej Mezopotámie, Egypta i iných kultúrnych oblastí. Podobný vzťah je medzi jaskyňou a klenbou, stromom a menhirom atď.

Samostatný staroveký chrám bol urbánnym útvarom. Pozostával z voľného priestranstva s regulovaným prístupom a odstupňovanými zónami, vyvýšeného miesta s oltárom a chrámovej svätyne, ktorá nebývala všeobecne prístupná. Smeli tam len určité osoby v určitom čase s určitým poslaním. Vo svätyni bol totiž objekt, najčastejšie socha či totem reprezentujúci božstvo, ktorému bol chrám zasvätený. (Hovoríme zatiaľ o polyteistických, prírodných náboženstvách.) Celý chrámový komplex lemovali budovy a priestory chrámoveho príslušenstva. Takto sa koncipovali neskôr i verejné priestory – agory či fóra starovekého Grécka či Ríma.

Bratislava, hrad Devín, rekonštrukcia veľkomoravského chrámu

Judaizmus

Napriek rozličným náboženským obsahom, v jednotlivých kultúrach a náboženstvách nachádzame podobné základné typy a formy sakrálnych objektov. Židovské náboženstvo bolo výnimočné svojím mono-teizmom a zjavením Božím, a predsa jeho chrám má spoločné znaky s chrámami Mezopotámie či Egypta. Avšak jeho výnimočnosť (jediný legitímny chrám v Izraeli) a ideová interpretácia sa nedajú porovnať s interpretáciou iných súčasných chrámov sveta. Jeruzalemskému chrámu predchádzal prenosný chrám, ktorý Židia používali na púšti v dobe exodu z Egypta.

Kresťanstvo

Nadviazalo na židovstvo, ale nie kontinuálne. Charakterizoval ho nový, duchovný pojem chrámu. Kresťania v zmysle novozákonného učenia mohli povedať: my nepotrebujeme rukami postavené kamenné chrámy, ale my, ako živé kamene, tvoríme skutočný chrám, kdekoľvek sa stretne s týmto úmyslom. A predsa, kresťania po rozchode so židovstvom, a najmä po Milánskom edikte, ktorý ukončil ich 300-ročné prenasledovanie v Rímskej ríši, začali používať a stavať priestory pre svoje bohoslužobné zhromaždenia. Tie však boli ponímané ako chrámy v sekundárnom zmysle, že totiž tvorili priestor a prostredie toho primárneho – skutočného chrámu – cirkevného zhromaždenia. Budova sa tak stala symbolom duchovnej a spoločenskej skutočnosti – kresťanského chrámu, ktorú aj mala vyjadrovať. Kresťania – celkom prakticky – prevzali pre svoje liturgické zhromaždenia najobvyklejší mnohoúčelový zhromažďovací priestor a typ budovy – baziliku. Kresťanstvo už nenecháva zhromaždenie ľudu na voľnom priestranstve, ale toto priestranstvo prekrýva a spája so svätyňou – apsidou.

Mesto a chrám v kresťanskom priestore

Bazilika symbolizuje ideálne miesto – Nebeský Jeruzalem – symbol Božieho kráľovstva. Kresťanský kostol a mesto sú takto ideovo a symbolicky previazané, čo sa mnohoro prejavuje v ďalšom vývoji kresťanskej sakrálnej architektúry i v obraze sídla ako celku i v jeho partikulárnych priestoroch a urbánnom interiéri podľa ideových a estetických ideálov doby. Aj v kresťanskej sakrálnej architektúre sa postupne užitočne tvorivo uplatnili všeobecné archetypálne znaky. Osobitnú symboliku majú centrálné typy.

Symbolika sakrálnej architektúry sa teda týka už jej polohy v sídle, uplatnenia v obraze sídla, ďalej samotnej formy a výrazu objektu v exteriéri i interiéri, jednotlivých častí i detailov, a najmä charakteru priestoru. Skúsenosť mnohých tisícročí svedčí o tom, že ľudské sídla odvodzovali veľkú časť svojej hodnoty práve z hodnoty sakrálnych objektov, ktoré ich zdobili. V popredí to boli hodnoty kultúrne, estetické, umelecké, ktoré predstavovali i všetky ostatné (sporiadanosť, prosperitu, poznanie, duchovno, techniku atď.).

Skúsenosť z posledných čias nás presvedča, že potencie sakrálnej architektúry humanizovať naše urbanistické prostredie sú stále platné.

Jozef Hlinický

Literatúra

- Adam, A., 1984: Wo sich Gottes Volk versammet. Gestalt und Symbolik des Kirchenbaus, Herder.
 Badurina, A., Škunca, F., 1981: Sakrálni prostor tijekom povijesti i danas. Zagreb.
 Budmann, G., 1969: Ikonologie der Architektur, Darmstadt.
 Bergamo, M., 1994: Spazi Celebrativi. Figurazione architettonica Simbolismo Liturgico. Venecia.
 Castelli, E., 1966: Studi di filosofia dell arte sacra. Roma.

Symbolická výpoveď sakrálnej architektúry ako duchovného prostredia

Sakrálna architektúra je jedným z tých vonkajších prejavov, ktorými sa odráža kultúra spoločnosti, jej technická vyspelosť a kde umelecká tvorivosť človeka dokáže tlmočiť, sprostredkovať a symbolizovať veci neviditeľné.

Dnes sa u nás živo otvára problém sakrálnej architektúry z pohľadu odbornej i širšej verejnosti. Kostoly po r. 1989 rastú rýchlo a sú viac či menej vydarené. Verejnosť – ako užívateľ – prijala ich čiastočnú vonkajšiu netradičnosť pozitívne. Žiaľ, obsah zostal pomerne povrchný.

V diskusiách sa kladú otázky: Aká je dobrá sakrálna architektúra? Čo je predpísané? Je vôbec dnes nevyhnutná viditeľná miera odlišnosti sakrálneho a profánneho miesta? Aké znaky musí mať objekt, aby sme ho považovali za legitímny? Nadviazať na historické dedičstvo, tradíciu? Ako sa k nemu správať? Tieto priame a na prvý pohľad prosté otázky majú často zložité, nekončiacie a neukončené odpovede. Niekedy pramenia vo viacerých vedných disciplínach, a niekedy si povieme: "... tu sa cítim dobre..." a len s ťažkosťami pá-

trame prečo. Niekedy sa treba pozrieť i do zahraničia, kde kultúrna kontinuita v stavbe chrámov nebola prerušená a učíť sa radšej z cudzích chýb.

Veľkým prínosom v oblasti poznania sakrálnej architektúry u nás bolo vydanie publikácie prof. Hanusa "Kostol ako symbol". Už v názve je vypovedaná podstata kultového, resp. chrámového priestoru. Je len prirodzené, že náboženstvo prezentuje svoju vierouku, pravdy, idey cez stvárnienie hmotného sveta prostredníctvom symbolov. "*Ludské výtvyry sú nie nič inšie ako ľudské myšlienky nesené hmotným nositeľom. Je to aj definícia umeleckého diela: ľudská myšlienka alebo zážitok vyjadrené hmotnou formou*", alebo: "*Dielo má toľko myšlienky, koľko vošlo do formy*" (Hanus, 1995). Podobne sa vyjadruje o symbole Studený (1992). Uvádza, že symbol má zmysel v tom, že sa vzťahuje k nejakému duchovnému obsahu. Formou preň môže byť aj dohovorený predmet. Preto náboženské symboly môžu byť pre nezasväteného len formálnym znamením (t. j. i formálnym výtvarným dielom – pozn. autora), ale pre zasväteného sú podnetom na zamyslenie a informáciou. Symboly sa môžu meniť, lebo sa môžu meniť okolnosti ich vzniku a používania. Tak môžu mať niektoré aj viacnásobný obsah. Starokresťanské symboly využívali analogickú súvislosť pre rovnaký vnútorný obsah, napríklad loď predstavovala putujúcu cirkev, ale zároveň i označenie miesta zhromaždenia veriacich, (loď kostola). V západnom kresťanstve bola neustále stvárnňovaná ako smerový postupujúci, rytmický, kráčajúci priestor. Dnešná doba má inú duchovnú atmosféru. Niet sa čo čudovať, že mnohým symbolom nerozumieme. Ich rozoznávaním sa nám však približuje duchovná úroveň času, v ktorom vznikli.

Netreba zdôrazňovať, že sakrálna architektúra má schopnosť hlbokéj autentickej výpovede o obraze mesta, tak vnútornom, ako aj vonkajšom. Rôzne stavebné typy a druhy objektov rôznych cirkví spoluvytvárali "genia loci" jednotlivých miest, ktoré postupne narastali. Architektonický vzťah chrámových diel sa v histórii menil. Pre konkrétny výsledok boli a sú podstatné dva činitele. Prvý – požiadavka na obsah, ktorým je liturgia, bohoslužba (spôsob uskutočňovania, význam konania, prvky atď.), teda prevádzka. Nezabúdajme, že aj vlastná bohoslužba má symbolický charakter. Druhým činiteľom je požiadavka na formu, ktorá je znakovou výpoveďou o vzťahu Boh – človek (vertikálna dimenzia), ale i o vzťahu človek – človek, resp. o sebaepochopení cirkvi v tej-ktorej dobe (horizontálna dimenzia).

Naše územie sa nachádza v oblasti kresťanskej kultúry, takže sa väčšinou stretávame s chrámami kresťanských konfesií (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, pravoslávnej, protestantských – evanjelickej cirkvi a. v., reformovanej cirkvi, cirkvi bratskej a iných), ale sú tu i iné – zastúpené hlavne židovskými modlitebňami a synagógami.

Aj keď z hľadiska historického vývoja sa na našom území neutvárali impulzy a nosné idey žiadneho z architektonických slohov, náš pamiatkový fond je bohatý na kvalitné architektonické i umelecké prejavy. Iste, stretávame sa aj s regionálnou i provinčnou tvorbou.

Priblížme si stručne obsahovú a symbolickú interpretáciu kresťanskej sakrálnej architektúry. Toto poznanie môže formovať naše názory a odkrývať vnútornú stránku – ideu diela, ktorej slúži viditeľná podoba – tvaroslovie, kompozícia, materiál, dispozícia, lokalizácia a pod. v jednotlivých historických obdobiach.

V ranokresťanskom období hlavný typ viditeľnej podoby chrámu predstavuje bazilika. Ide o prevzatý profánny druh, ktorý sa upravil pre potreby liturgického zhromaždenia. Získal sa tak smerový priestor predstavujúci putujúcu cirkev tu na Zemi a ústiaci do apsidy s konchou symbolizujúcou nebeský Jeruzalem, kde ju očakáva Kristus-Vykupiteľ a Vševládca. Smerovosť baziliky je v západoeurópskom kresťanstve príznačná pre celé dve tisícročia. Ikonografická výzdoba interiéru je bohatá, čo je v protiklade s prostým exteriérom. I tu sa pripodobňuje bohatý duševný a jednoduchý telesný chrám. Ranokresťanské baziliky neboli len miestami pre zhromaždenie na lámanie chleba (liturgiu), ale i zariadeniami pre charitu v cirkevnej obci. Obsahovali i exteriérové priestory a vytvárali určitý komplex. V návrhoch chrámových komplexov sa i dnes uplatňuje vnútorné átrium s úlohou "rajského dvora" a predpolie chrámu ako zóna pre "prípravu" alebo rozptylová plocha. Vo východnej časti Rímskej ríše, Byzancii, sa ujal typ centrálného chrámu, ktorý sa neskôr rozvinul do krížokupolových koncepcií (Hagia Sofia v Istanbule, Chrám sv. Marka v Benátkach a pod.). Priestorový dôraz sa v nich kladie na stred, ktorý graduje nahor – ku kupole – ako k nebeskej klenbe a ku Kristovi. Takýto priestor poukazuje na sústreďenie, zastavenie, ktorého cieľom je spása duše. Centrálné koncepcie sa uplatňovali ako mauzóleá, martyriá alebo baptistériá.

V predrománskom a románskom období mala cirkev po sťahovaní národov väčší vplyv na hospodársku i politickú oblasť. Evanjelizácia sa šírila do pohanských území. Vznikali nové biskupstvá ako územnosprávne jednotky. Významné boli aj kláštory vytvárajúce lokálne duchovné, ako aj kultúrne centrá. Prichádzala s nimi i civilizácia. Zvlášť významný bol v tomto smere benediktínsky rád. Románske obdobie prináša myšlienku chrámu ako božieho hradu. Architektúra zhromažďuje hmotu, organizuje ju v boji proti zlu. V exteriérovej i interiérovej priestorovej koncepcii vidieť dvojpólovosť spoločnosti: presbytérium je miestom pre stav duchovstva a empora je určená pre svetský stav kniežat a zemepánov. V románskom období sa v liturgii uplatňoval ešte regionalizmus. Podobne je to i v architektúre, ktorej vývoj bol u nás časovo posunutý oproti

západu (do 12. storočia). Kostoly z veľkomoravského obdobia sú však doložené už z 9. storočia. Rotundy, panské emporové kostolíky, tehlové stavby nie sú len cennými historickými dokumentmi, ale majú i vysokú architektonickú hodnotu.

V gotickom období nadobúda cirkev väčší spoločenský vplyv. Diecézy vlastní majetok, ale na druhej strane vzniká viacero žobravých rádov, ktoré sa od bohatstva cirkvi odvracajú. Symbolom vrcholného stredoveku je katedrála (kostol biskupa). Po symbolickej, umeleckej i technickej stránke je tzv. "sumou súm". Katedrála má pôdorys latinského kríža, dominuje okolitému prostrediu, vyrastá z neho a drobnú mestskú štruktúru necháva pod sebou. Stavba je orientovaná kozmicky. Celá hmota sa zapája do duchovnej koncepcie. Hlavným smerom priestoru je vertikála. Spiritualita spoločnosti sa odráža v mystickom pôsobení tlmeného svetla a farebnosti. Je vrcholom spolupôsobenia umeleckých smerov – architektúry a výtvarného umenia. V koncepcii pôdorysu zanikajú krypty, predlžuje sa presbytérium s lavicami pre duchovných. Výrazne sa oddeľuje tento priestor od priestoru pre prostý ľud. V súvislosti so spôsobom vykonávania bohoslužby jednotlivými kňazmi komunity (kláštornej, farskej, kapitulnej) vzniká väčší počet bočných oltárov, a tým i bočných a radiálnych kaplniek. Základná procesiová koncepcia kostola zostáva z románskeho obdobia. Kým vo vrcholnej gotike bola stredná loď kostola prevýšená, vývoj stredovekého chrámového priestoru smeroval k vyrovnaniu výšok jednotlivých lodí, čím sa utváral priaznivejší halový priestor s výhodami pre narastajúci význam kázania. Od začiatku 2. tisícročia sa viac zdôrazňovala myšlienka, že kostol je nielen priestorom na zhromaždenie, ale i Božím príbytkom, čo súvisí s veľkým vzrastom uctievania eucharistie. Uchováva sa v osobitnom priestore – svätostánku. Ďalším prvkom v chráme je kazateľňa, vyvýšená a umiestnená hlbšie v lodi pri pilieri. Pribudli diela umeleckých remeselníkov – retábulové krídlové oltáre, relikviáre, monštrancie, ako aj výrazné nástenné maľby (biblia pauperum).

Naša gotická sakrálna architektúra sa rozvíjala už v druhej polovici 13. storočia postupne vo viacerých stavebných typoch. Od opevnených kostolíkov cez kláštory a farské kostoly (vidiecke i mestské) až po katedrály. Dôležité sú však naše drevené kostolíky pochádzajúce už z 15. storočia.

Myšlienky **humanizmu** sa v našej oblasti začínajú prejavovať v priebehu 16. storočia v dvoch prúdoch. S východným (spišským) a západným okruhom súvisia i regionálne odlišnosti v sakrálny architektúre. Je to vrcholné obdobie talianskej renesancie, ktorá odišla od transcendentálnej spirituality a prostredie pre človeka humanizovala. Vysoký gotický priestor sa odmieta, názor na kostol sa odvodzuje od paláca a jeho dvorany.

Vzniká halový priestor s presbytériom bazilikového typu. Nasledujúci vývoj sa uberať už vo dvoch konfesiách. Chrámová architektúra *protestantská* uprednostňuje priestor na zhromaždenie, auditórium, kladie do lode pevne umiestnené lavice, a hlavne kazateľňu. Charakteristický je tzv. "kazateľský kostol". V kostoloch pribudli tribúny, spevácky chór sa dostáva na západné priečelie. Celkovo sú protestantské kostoly jednoduchšie a v ikonografickej výzdobe triezvejšie. *Katolícky chrám* sa vracia k myšlienke centrály (centrálna kupola Florentského dómu alebo Michelangelova koncepcia chrámu sv. Petra v Ríme). V renesancii sú časté i kombinácie baziliky a centrály, tvaroslovie sa preberá z antiky.

Obdobie baroka prinieslo široké rozvinutie architektúry chrámu. Po trúchlivej tridsaťročnej vojne konfesií sa do kostolov dostáva jas, dynamika, monumentálnosť. Katolícka cirkev poníma kostol ako svätyňu, ako trónnu sieň Boha. Idea priestorovej halovej koncepcie s bočnými kaplnkami sa zdokonalila a rozvila. Presbytérium ukončuje oltár s rozvinutým retábulom do mohutnej prístennej architektúry. Celý priestor je bohatý na výtvarnú výzdobu, je pompézny. Navodenou ilúziou sa nebo prifahuje k zemi a zem k nebu. Jednota architektúry, sochárstva a maliarstva nadobúda synergetický účinok a pôsobí na city. Liturgia sa zjednocuje (podľa rímskeho obradu) a prísne dbá na dodržiavanie formy a rituálu. Rozvíjajú sa viaceré stavebné typy; zvlášť významné sa stávajú univerzitné kostoly a mestské kostoly rádov. Obdobie baroka malo svoje viditeľné prejavy i mimo mesta alebo obce. Pútné kostoly, kalvárie, božie muky vnášali autentickosť do obrazu voľnej krajiny a dotvárali jej panorámu. Výraz vnútorného prostredia mesta umocňovali morové stĺpy.

Špecifickým prejavom baroka na Slovensku sú drevené kostolíky gréckokatolíckej a pravoslávnej konfesie, ktorých liturgia dbala na prísnejšie oddelenie svätyne a duchovenstva. Tieto drevené stavby majú vyvážené proporcie. V terénnom reliéfe prirodzene dominujú svojmu okoliu.

V období klasicizmu prioritou sakrálny architektúry ako stavebného druhu ustupuje. Obsah bohoslužby je stabilný a poznačený formalizmom. Priestorové koncepcie nových chrámov preberali štýl svetských stavieb. Paradoxne, niektoré nové profánne stavby, resp. stavebné druhy, preberali tvaroslovie z predchádzajúcej chrámovej architektúry, nakoľko nemali ešte vlastné výrazové prostriedky.

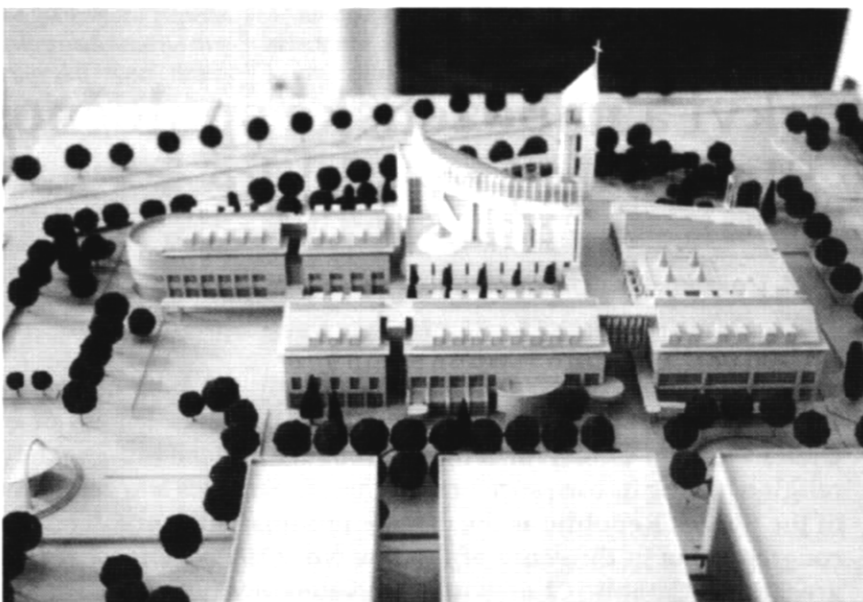
Nasledujúce **obdobie 18. a 19. storočia** je poznačené historizmami, romantizmom. Koncepcie chrámov sú založené na pôdoryse kríža s bazilikovým osvetlením, alebo sa stavajú jednoduché halové kostoly s víťazným oblúkom a apsidou. Západné vstupné priečelie tvorí veža – ako vertikálny symbolizujúci prvok. V súvislosti s urbanizáciou v sídelných štruktúrach nie je striktná

požiadavka na východnú orientáciu kostola. O jednotný štýl výtvarného i architektonického prejavu sa usiluje obdobie secesie.

Začiatok 20. storočia je poznačený vývojom nových konštrukcií (zo železobetónu a ocele), ktoré poskytli možnosti pre nový dych architektúry a rozmanitejšiu tvorbu. V súvislosti s nástupom funkcionalistickej architektúry, ktorá podriaďuje účelu a prevádzke stavby celú koncepciu, neguje dekor, racionalizuje konštrukcie, v sakrálnej architektúre sa ochudobňuje jej najpodstatnejšia zložka – symbolika. Znakovosť nahrádza estetika, ktorú vytvára čistota konštrukcie, priame línie, pravý uhol, kompozícia materiálov a plôch. Liturgický priestor je viac spoločenský a dostatočne presvetlený. Architektonická forma je jednoduchá: vstup s vežou, loď (halová alebo baziliková) a presbytérium. Výraz je rozmanitý. Mnoho chrámových architektúr je viac stavebným ako znakovým prejavom.

Napriek stavebným možnostiam tu však nebola nosná vnútorná idea, ktorú by mohla forma nasledovať. Katolícka liturgia a ponímanie viery boli staré asi 300 rokov – pre spoločnosť neaktuálne, formalistické až neprijateľné. Po 2. svetovej vojne nastáva vnútrocirkevné názorové dozrievanie a potreba zmeny toho, čo je ľudsky v cirkvi meniteľné. Reálnej architektúre sa tak otvorila možnosť nového, iného chápania kostola. Vyvrcholením pohybu vnútri katolíckej cirkvi je II. vatikánsky koncil v polovici 60. rokov, ktorý predkladá zásadnú liturgickú i pastoračnú reformu. Z nej sa odvíjajú úplne nové koncepcie kostolov. Netvorí ich len priestory pre liturgiu, ale je to komplex zariadení, kde sa pastoračia vykonáva rôznymi činnosťami (charitou, kultúrou, vzdelávaním, športom atď.). Protestantské cirkvi majú v tomto smere už dlhšiu skúsenosť.

Nové kostoly a pastoračné zariadenia rôznych kresťanských konfesií sú v súčasnosti veľmi podobné. Komplexnosť funkcií – akú nám vlastne ukázalo prvé kresťanstvo – je dnes nevyhnutná. V urbanizovanom prostredí, hlavne obytnom, sa uplatňuje tendencia stavať menšie sakrálne objekty s hustejšou sieťou. Sakrálna architektúra nesporne prostredie humanizuje tak po vonkajšej, obrazovej stránke, ako aj po vnútornej – cez život ľudí.

Kostol a pastoračné centrum pre Bratislavu – mestskú časť Ružinov (model), autor: arch. E. Šutek

Hľadanie výrazu i novej symboliky kostola *pre dnešnú dobu* je bohatým procesom, ktorý má viacero stránok. Pri rešpektovaní požiadaviek konfesie, určité smery vývoja možno už vytypovať. Avšak problém kostola pre nasledujúce tisícročie zostáva stále otvorený. Rok 2000 provokuje k aktivite nielen duchovenstvo, aby rozvíjalo duchovnú predstavu kostola, ale i architektov, aby ju talentom vedeli zviditeľniť.

Beata Polomová

Poznámka redakcie: Ďalšie 2 články o sakrálnej architektúre prinesieme v nasledujúcom čísle.

Literatúra

- Hanus, L., 1995: Kostol ako symbol. Lúč Bratislava.
 Hlinický, J., 1996: Prednášky z predmetu Symbolika sakrálnej architektúry. FA STU.
 Kolektív FA STU, 1996: Sakrálna architektúra na Slovensku. KT Komárno.
 Polomová, B., 1997: Projekt doktorandskej práce predkladaný k rigoróznemu skúške. Bratislava.
 Studený, J., 1992: Křesťanské symboly. Olomouc.

Doc. Ing. arch. Jozef Hlinický, CSc. (1944), vysokoškolský pedagóg, katedra obnovy pamiatok Fakulty architektúry STU Bratislava

Ing. arch. Beata Polomová (1959), vysokoškolská pedagogička, katedra obnovy pamiatok FA STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava